

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

Колотуха Іван Олексійович

УДК 341.33

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ФІЗИЧНИХ ОСІБ
ЗА ПОРУШЕННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА**

Спеціальність: 12.00.11 – міжнародне право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата юридичних наук

Одеса – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі міжнародного права Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, професор
РЕПЕЦЬКИЙ Василь Миколайович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри міжнародного права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
АНТИПЕНКО Володимир Федорович,
Інститут міжнародних відносин
Національного авіаційного університету,
професор кафедри міжнародного права

кандидат юридичних наук, доцент
МАЦКО Анатолій Степанович,
Київський університет права НАН України,
завідувач відділення міжнародного права

Захист відбудеться 19 червня 2010 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.04 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Сергія Варламова, 2.

Автореферат розіслано «____» _____ 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. М. Крестовська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Вступивши у нове, третє тисячоліття, людство не змогло позбавитись старих проблем, які кожен раз нагадують про себе разом з появою чергового збройного конфлікту. Сучасні міжнародні відносини характеризуються зміною характеру конфлікту, появою ряду нових категорій та ситуацій, збільшенням числа жертв серед цивільного населення, все більшою інтернаціоналізацією збройних конфліктів неміжнародного характеру. «За минуле століття мільйони дітей, жінок та чоловіків стали жертвами немислимих зlodіань, які глибоко потрясли совість людства...» – преамбула Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду (далі – МКС).

Положення міжнародного права, що стосуються воєнних злочинів, злочинів проти миру та злочинів проти людяності приймалась та розроблялись в рамках міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) – окремої галузі міжнародного права, якій притаманні певні особливості і яка характеризується інтенсивним розвитком та значним зміцненням своїх позицій особливо за останні сімдесят років.

Закріплення тих або інших гуманітарних правил, безумовно, було запізнілою реакцією держав на страхіття війни. Положення гуманітарного права, в яких мова йде про міжнародні злочини та відповідальність за них, не завжди виявлялись достатньо прозорими. Однією з найскладніших була проблема визначення правового характеру міжнародних злочинів, які вчинюються окремими особами, що розглядаються як серйозні порушення положень гуманітарного права.

Основна маса серйозних порушень МГП в цілому зачіпає права людини. В умовах збройного конфлікту, як внутрішньодержавного, так і міжнародного характеру, основні права людини – право на життя, гідне існування, особисту недоторканність, свободу пересування і цілий ряд інших – найгрубішим чином зневажаються, що об'єктивує необхідність їх внутрішньодержавної і міжнародно-правової охорони і захисту за допомогою міжнародного гуманітарного права.

У практиці міждержавних відносин, особливо на початку і в другій половині ХХ століття, мала місце систематична діяльність держав по регламентації протидії порушенням норм міжнародного гуманітарного права шляхом укладання міжнародних договорів і угод, що становлять в сукупності міжнародно-правовий масив, іменований МГП. Успішним прикладом такої діяльності служить ухвалення чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. і Додаткових протоколів до них 1977 р., складових правової основи сучасного МГП. Проте, значна кількість документів, прийнятих з метою захисту прав людини в умовах збройного конфлікту, регламентує лише окремі питання реалізації такого захисту і правила ведення воєнних дій. Деякі положення МГП

носять лише загальний, декларативний характер, оскільки не містять конкретних зобов'язань держав-учасників і механізмів контролю за їх виконанням.

Неможливість примирення з безкарністю організаторів та виконаців міжнародних злочинів в рамках МГП покликала міжнародну спільноту до діяльності, метою якої було притягнути вказаних осіб до відповідальності та судити їх не тільки за законами національного права, але й міжнародного.

Саме ця діяльність і мала результатом появу і розвиток в міжнародному праві концепції індивідуальної кримінальної відповідальності.

Постійне зростання озброєнь, їх технічне вдосконалення, запровадження військової повинності для всіх верств суспільства, призводить до того, що небезпека і руйнація, спричинені війною, поширюються значно швидше, ніж створюються закони, покликані їх стримувати. Однак МГП активно розвивається в цьому напрямку і одним із наслідків цього розвитку була поява в міжнародному праві інституту індивідуальної кримінальної відповідальності за міжнародні злочини.

Кримінальна відповідальність фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права одержала своє закріплення в міжнародних договорах не шляхом введення конкретних санкцій за злочинні діяння, а через заборону певної поведінки і визнання державами обов'язку переслідувати такі порушення відповідно до національного законодавства. Проте ця схема мала недоліки і не справлялася із завданням притягнення до кримінальної відповідальності воєнних злочинців, що викликало необхідність створення міжнародних воєнних трибуналів та міжнародних кримінальних судів.

В 1998 р. був прийнятий і в 2002 р. набув чинності Римський статут, що заснував постійний судовий орган, для переслідування винних в здійсненні міжнародних злочинів – Міжнародний Кримінальний Суд.

Однак, як вбачається з практики застосування міжнародними судами норм міжнародного гуманітарного права по притягненню до кримінальної відповідальності фізичних осіб, які вчинили воєнні злочини, не можна прийти до остаточного висновку про те, що зроблене все можливе, щоб подолати практику безкарності осіб, які вчинили злочини під час збройних конфліктів. Це зумовлює необхідність проведення дослідження поняття кримінальної відповідальності фізичних осіб в рамках міжнародного гуманітарного права, складів міжнародних злочинів, суб'єктного складу вказаного поняття, механізму запобігання та притягнення до відповідальності осіб, що вчинили порушення міжнародного гуманітарного права.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в рамках планових наукових досліджень кафедри міжнародного права Львівського національного університету імені

Івана Франка в контексті теми «Міжнародно-правовий захист прав людини: теорія сучасність, перспективи» (реєстраційний № 01050004926).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є аналіз інституту кримінальної відповідальності фізичних осіб за порушення норм МГП.

Досягнення поставленої мети здійснювалося через постановку та вирішення наступних основних завдань:

дослідити історію становлення інституту кримінальної відповідальності фізичних осіб в міжнародному праві;

визначити поняття та особливості кримінальної відповідальності фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права;

розглянути підстави кримінальної відповідальності фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права;

визначити поняття та ознаки воєнних злочинів;

проаналізувати основні склади воєнних злочинів та класифікувати їх;

дати загальну характеристику суб'єкту відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права;

розглянути питання про відповідальність за дачу незаконного наказу та його виконання;

з'ясувати співвідношення відповідальності індивіда та держави за порушення норм МГП;

охарактеризувати інституційний механізм запобігання та притягнення до відповідальності індивідів за порушення норм міжнародного права;

проаналізувати місце Міжнародного Кримінального Суду, Міжнародних трибуналів *ad hoc* для колишньої Югославії та Руанди, змішаних та інтернаціоналізованих судів і трибуналів в системі запобігання порушення норм МГП;

розглянути місце органів, що доповнюють судове переслідування в системі запобігання порушення норм МГП.

Об'єктом дослідження є міжнародно-правові відносини, що виникають у процесі реалізації норм міжнародного права, які передбачають кримінальну відповідальність фізичних осіб за порушення міжнародного гуманітарного права.

Предметом дослідження є норми міжнародного права, що передбачають кримінальну відповідальність фізичних осіб за порушення міжнародного гуманітарного права.

Теоретичною основою дослідження є положення сформульовані у працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених як: А. Х. Абашидзе, В. Ф. Антипенко, В. П. Базов, Ю. Г. Барсегов, В. А. Батирь, І. П. Бліщенко, М. В. Буроменський, В. Г. Буткевич, Н. В. Дрьоміна, Н. А. Зелінська, Д. С. Карєв, О. Г. Кібальник, І. І. Карпець, Ю. М. Колосов, Н. І. Костенко,

І. І. Лукашук, А. С. Мацко, Н. Г. Михайлов, Ф. І. Полторак, М. Ю. Рагінський, С. А. Раджабов, В. М. Репецький, П. С. Ромашкін, В. М. Русинова, І. В. Фісенко та ін.

Також використано праці таких західних вчених, як Е. Давид, Ж. Пікте, М. Ч. Бассіоуні, Я. Броунлі, А. Кассезе та інших представників зарубіжної доктрини МГП.

Джерела дослідження. При написанні дисертації використовувалися відповідні міжнародно-правові акти, рішення та внутрішні документи міжнародного суду ООН, Міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc* для колишньої Югославії і Руанди та Міжнародного кримінального суду, чинне законодавство України та деяких інших держав; спеціальна наукова література з теорії права, міжнародного права та інших юридичних наук. У процесі дослідження опрацьовано більше 300 рішень та інших документів органів міжнародного кримінального правосуддя, більше 100 міжнародних договорів.

Методи дослідження визначаються предметом, об'єктом, а також метою та завданнями дисертації. Методологічне підґрунтя дисертації склали філософські, загальнонаукові методи пізнання, а також спеціальні методи правової науки. Використання цих методів здебільшого мало комплексний характер відповідно принципу наукового плюралізму. В процесі дослідження широко використовувався діалектичний метод пізнання, що, зокрема, дало змогу розглядати юридичні питання в їх взаємозв'язку з політичними та іншими чинниками. За допомогою конкретно-історичного методу було досліджено генезу розвитку інституту кримінальної відповідальності фізичних осіб за порушення норм МГП. Серед загальнонаукових методів пізнання важливе значення мало використання формально-логічних методів та прийомів обробки інформації: аналізу, синтезу, аналогії, індукції, дедукції, екстраполяції, моделювання та абстрагування. Їх використання в ході теоретичного аналізу положень науки та практики дали змогу встановити особливості інституту кримінальної відповідальності фізичних осіб за порушення норм МГП. Водночас використання формально-юридичного методу дало змогу зосередити увагу на питанні підстав кримінальної відповідальності. Метод прогнозування дав змогу спрогнозувати можливі варіанти розвитку інституту кримінальної відповідальності фізичних осіб за порушення норм МГП.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що воно є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням інституту кримінальної відповідальності фізичних осіб за порушення норм МГП.

У межах здійсненого дослідження одержано результати, які містять наукову новизну.

Уперше:

виявлено історичні закономірності розвитку ідеї кримінальної відповідальності фізичних осіб за порушення норм МГП, що включає етапи відображення такого розвитку у науці міжнародного права, на рівні конвенційного закріплення норм за порушення яких особи несуть кримінальну відповідальність та через утвердження у статутах військових трибуналів та міжнародних кримінальних судів;

сформульовано поняття кримінальної відповідальності фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права, при чому поняття відповідальності розглядається не через призму застосування державою примусу до винної особи, який вона має право застосувати за вчинення суспільно небезпечних діянь, а як визначена нормами міжнародного права специфічна форма реалізації повноважень міжнародного співтовариства у сфері правосуддя;

встановлено, що в міжнародному праві чітко сформувалася норма, згідно якої особа несе відповідальність за дачу та виконання незаконних наказів, що підтверджується аналізом не тільки норм, які містяться в міжнародних договорах, але і положеннями судової практики як Нюрнберзького та Токійських процесів, так і діяльністю міжнародних кримінальних трибуналів по колишній Югославії та Руанді, спеціалізованого суду по Сьєрра-Леоне, спеціальних палат по тяжких злочинах Тимора-Лешті;

визначено та досліджено юридичну природу особливості суб'єкта кримінальної відповідальності в МГП, зокрема через його диференціацію з таким суб'єктом міжнародного права, як держава, а також проаналізовано та порівняно можливості національних та міжнародних судових установ у притягненні вищих посадових осіб держав до кримінальної відповідальності; прослідковано та зроблено висновок про вплив та роль імунітету від кримінального переслідування в даному контексті;

сформульовано пропозицію щодо імплементації міжнародно-правових норм, що регулюють питання притягнення до кримінальної відповідальності фізичних осіб у МГП, у національне право України, зокрема обґрунтовано доцільність внесення змін до ст. 426 КК України з метою розширення криміналізації діяння, передбаченого вказаною статтею, шляхом передбачення кримінальної відповідальності за вчинення вказаного злочину не тільки у формі умислу, але і у формі необережності у вигляді злочинної недбалості;

встановлено, що крім судових органів важливе місце в системі запобігання порушень МГП відіграють органи, що доповнюють судове переслідування, оскільки своєю діяльністю спрямованою на встановлення істини вони надають допомогу при формуванні доказової бази органів національної та міжнародної кримінальної юстиції;

удосконалено:

характеристику дій, що складають воєнні злочини, та їх ознак, зокрема встановлено, що Римський статут МКС містить найбільш повний перелік воєнних злочинів, частина з яких криміналізується вперше;

набуло подальшого розвитку:

положення про притягнення до відповідальності командирів за невжиття заходів щодо припинення злочинних дій, які вчинялися їх підлеглими, висвітлене на основі аналізу та узагальнень судових рішень Нюрнберзького воєнного трибуналу, кримінального трибуналу ad hoc по колишній Югославії та ряду національних судів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації висновки та теоретичні положення можуть сприяти подальшій науковій розробці проблем, пов'язаних з кримінальною відповідальністю фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права та діяльністю органів міжнародного кримінального правосуддя.

Практична значимість отриманих результатів може проявитися у наступних аспектах:

у науково-освітній сфері (застосування у навчальному процесі при викладанні курсів «Міжнародне право», «Міжнародне гуманітарне право» та «Міжнародне кримінальне право»);

у правотворчій діяльності для розроблення міжнародно-правових документів у сфері міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, а також імплементації їх положень у національне законодавство України;

в інформаційно-аналітичній діяльності (в ході поширення міжнародно-правових знань);

у практичній (у роботі органів зовнішніх зносин України та інших держав у процесі укладення міжнародних угод у сфері міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, а також при співпраці з органами кримінального правосуддя).

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорювалася на засіданнях кафедри міжнародного права Львівського національного університету імені Івана Франка. Матеріали роботи оприлюднювались у доповідях здобувача: на III міжнародній конференції аспірантів, студентів та здобувачів «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (23-24 березня 2007 р., м. Луцьк); на XV Міжнародній науковій конференції молодих науковців «Наука і вища освіта» (17-18 травня 2007 р., Запоріжжя); на IV Міжнародній науково практичній конференції Актуальні питання реформування правової системи України (1-2 червня 2007 р., м. Луцьк); звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу та аспірантів

факультету міжнародних відносин, що відбувалися у Львівському національному університеті імені Івана Франка у 2005-2007 роках.

Публікації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження знайшли своє відображення у 9 наукових працях автора (6 із них у фахових виданнях).

Структура дисертації зумовлена предметом, метою, завданнями та логікою дослідження обраної теми. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів (12 підрозділів), висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації складає 200 сторінок, з яких список використаних джерел займає 34 сторінки і охоплює 330 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначаються його мета та завдання, методи та наукова новизна, теоретичне і практичне значення одержаних результатів дослідження та їх апробація.

Перший розділ «Загальна характеристика інституту кримінальної відповідальності фізичних осіб за порушення норм міжнародного права» складається з двох підрозділів, у кожному з яких досліджується одне з питань, які дають загальне уявлення про інститут кримінальної відповідальності фізичних осіб.

У **підрозділі 1.1 «Історія становлення інституту кримінальної відповідальності в міжнародному праві»** узагальнено основні етапи розвитку інституту кримінальної відповідальності фізичних осіб у міжнародному праві. Вказується, що можна виділити три основних етапи. Серед них: 1) зародження на доктринальному рівні; 2) спроби втілити в життя на національному та міжнародному рівні; 3) остаточне закріплення через діяльність Трибуналів для колишньої Югославії, Руанди та Міжнародного Кримінального Суду.

Підрозділ 1.2 «Поняття та особливості кримінальної відповідальності фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного прав» присвячується дослідженню поняття та особливості кримінальної відповідальності фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного прав. Відзначається, що відповідальність фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права - це визначена нормами міжнародного права специфічна форма реалізації повноважень міжнародного співтовариства у сфері правосуддя щодо комбатантів та прирівняних до них осіб, які обвинувачуються у порушенні норм гуманітарного права, яка встановлює юридичний обов'язок винних вимушено зазнати осуду, а також передбачених нормами міжнародного права обмежень особистого, майнового або іншого характеру визначених

обвинувальним вироком, які покладаються на винного органами міжнародної кримінальної юстиції чи окремої держави.

Наголошується на тому, що до особливостей відповідальності за порушення норм гуманітарного права, можемо віднести наступні: 1) Відповідальність настає в результаті порушення норм міжнародного гуманітарного права. 2) Суб'єктом злочину завжди виступає комбатант.

Розділ 2 «Воєнні злочини як підстава кримінальної відповідальності фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права» складається з трьох підрозділів і містить визначення поняття воєнного злочину, його ознак та характеристику основних складів таких злочинів.

У *підрозділі 2.1 «Поняття та ознаки воєнних злочинів»* висвітлено поняття та ознаки воєнного злочину. Під воєнним злочином вважається міжнародний злочин, що вчиняється комбатантом під час збройного конфлікту, полягає у масовому і серйозному порушенні норм міжнародного гуманітарного права та посягає на підзахисних осіб та їх права. Виявлено чотири ознаки воєнних злочинів: 1) вчинення дій, що вважаються серйозними порушеннями норм міжнародного гуманітарного права; 2) об'єктом посягання є підзахисні особи (особи, що знаходяться під захистом) та їх права; 3) такі дії вчиняються комбатантами або особами, які можуть віддавати їм накази; 4) ці дії вчиняються під час збройного конфлікту, і є з ним пов'язаними.

У *підрозділі 2.2 «Класифікація воєнних злочинів»* наведено декілька найбільш відомих класифікацій міжнародних злочинів, на основі чого зроблений висновок, що найбільш доцільною класифікацією порушень гуманітарного права, за які передбачена кримінальна відповідальність, є така: 1) порушення Женевського права; 2) порушення інших законів та звичаїв ведення війни.

Підрозділ 2.3 «Характеристика основних складів воєнних злочинів» присвячений аналізу складу окремих злочинів. У ньому підкреслюється, що на цей момент не існує жодного акта, який би містив вичерпний перелік воєнних злочинів. Найбільш повний перелік міститься в Статуті МКС, проте він не є вичерпним. Статут МКС визнав злочином декілька нових складів, серед таких застосування окремих видів зброї, напад на персонал ООН тощо. Римський статут по суті є першим документом, у якому не робиться принципової різниці в залежності від виду конфлікту. Перелік воєнних злочинів, які вчиняються під час неміжнародного збройного конфлікту, є найбільш повним серед існуючих, причому дві третини з цих діянь визнаються злочинами вперше.

Розділ 3 «Фізична особа як суб'єкт відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права» складається з трьох підрозділів і містить характеристику: а) суб'єкта кримінальної відповідальності за

порушення норм міжнародного права; б) відповідальності за віддання та виконання незаконного наказу; в) імунітетів вищих посадових осіб та їх кримінальне переслідування.

У підрозділі 3.1 «Суб'єкт кримінальної відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права» робиться висновок, що кримінальну відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права може нести лише індивід – фізична особа. Інші суб'єкти, як держава чи міжнародна організація не є суб'єктами цього виду відповідальності. Вони можуть нести особливий вид відповідальності – міжнародно-правову. Що ж стосується юридичних осіб, передусім громадських організацій та політичних партій, то вони також не є суб'єктами кримінальної відповідальності. В окремих випадках, коли судом буде визнано злочинний характер такої організації та її причетність до вчинення воєнних злочинів, участь у таких організаціях вважатиметься злочином. Проте, в цьому випадку, кримінальну відповідальність несе її учасник як окрема фізична особа. Акцентується увага на тому, що суб'єктом кримінальної відповідальності за порушення норм МГП може бути не будь-яка фізична особа, а лише та, яка відповідає певним умовам. По-перше, така особа має досягти певного віку. Для того, щоб відповідати перед органами міжнародного кримінального правосуддя, необхідно, щоб така особа на момент вчинення злочину досягнула 18 років. Однак, національні правові системи встановлюють більш низький вік для кримінальної відповідальності, як правило, від 14 років. Проте, оскільки такі злочини можуть вчинятися військовослужбовцями, а мінімальний вік, з якого особа може бути прийнята в армію 15 років, то саме цей вік слід вважати нижньою межею, з якої особа несе кримінальну відповідальність за воєнні злочини. По-друге, така особа повинна бути комбатантом, тобто відноситися до збройних сил, партизанів, населення, що стихійно береться за зброю при наближенні ворога (в окремих випадках працівником міліції та подібних формувань).

У підрозділі 3.2 «Відповідальність за віддання та виконання незаконного наказу» на основі аналізу практики відзначається, що цей принцип передбачає обов'язок командира здійснювати постійний контроль за діями підлеглих з метою запобігання вчинення ними порушень норм міжнародного гуманітарного права або у випадку виявлення таких порушень передати справу у компетентні органи. Відзначається, що на сьогоднішній момент в міжнародному праві чітко сформувався норма, згідно якої особа несе відповідальність за віддання та виконання незаконних наказів.

У підрозділі 3.3 «Імунітети вищих посадових осіб і їх кримінальне переслідування» розглядається питання, пов'язане із захистом вищих посадових осіб від кримінального переслідування. Визначений історичний хід подій, пов'язаний з розвитком проблематики питання притягнення вищих

посадових осіб до відповідальності. Містяться положення, які розкривають практику застосування національними та міжнародними судовими установами норм міжнародного права щодо притягнення вищих посадових осіб до кримінальної відповідальності за вчинення злочину. Робиться висновок, що в той час як органи кримінального правосуддя поступово відмовляються від імунітетів високопосадових осіб, національні суди все ще дотримуються практики недоторканості вищих посадових осіб держави.

Розділ 4 «Інституційний механізм запобігання та притягнення до відповідальності за порушення норм міжнародного права» складається з чотирьох підрозділів і містить характеристику судових та позасудових органів, які здійснюють притягнення до відповідальності фізичних осіб за порушення норм міжнародного права.

Підрозділ 4.1 «Судові органи, що здійснюють запобігання та притягнення до відповідальності фізичних осіб за порушення норм міжнародного права» поділяється на три пункти.

У пункті 4.1.1 «*Міжнародний Кримінальний Суд*» робиться висновок, що попри недовгу історію існування МКС він уже став важливим механізмом у запобіганні та боротьбі з порушеннями міжнародного гуманітарного права. МКС має ряд особливостей порівняно із іншими органами міжнародного кримінального правосуддя: він єдиний постійно діючий орган; він створений на підставі міжнародної угоди; володіє компліментарною юрисдикцією; може судити вищих посадових осіб.

У пункті 4.1.2 «*Міжнародні трибунали ad hoc для колишньої Югославії та Руанди*» аналізується вплив Трибуналів ad hoc на становлення інституту кримінальної відповідальності. Відзначається, що Рада Безпеки ООН, створивши трибунали для колишньої Югославії і Руанди, встановила, що фізичні особи є суб'єктами міжнародного гуманітарного права та пов'язані певними юридичними зобов'язаннями. Був підтверджений принцип особистої кримінальної відповідальності за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені як у період міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів.

Пункт 4.1.3 «*Змішані та інтернаціоналізовані суди і трибунали*» присвячено змішаним судам, які поєднують елементи як національних судів, так і наднаціональних судових установ. Робиться висновок, що змішані та інтернаціоналізовані суди та трибунали відіграють важливу роль у переслідуванні осіб, які вчинили міжнародні, в тому числі воєнні злочини. На відміну від міжнародних органів правосуддя вони створюються і діють з підтримки держави, де було вчинено порушення міжнародного права. Тому їх діяльність у багатьох випадках є більш ефективною, бо користується підтримкою держави місцеперебування суду, що є досить важливим фактором при розшуку та передачі суду осіб, звинувачених у вчиненні

злочинів. Крім того, зважаючи на часові обмеження юрисдикції МКС, такі органи в майбутньому можуть створюватися для притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які чинили злочини до набрання статutom МКС чинності. Ще одним позитивним моментом на користь органів цього типу є високі стандарти кримінального правосуддя, особливо в умовах, коли держава перебуває в стані збройного конфлікту.

У *підрозділі 4.2 «Органи, що доповнюють судове переслідування»* робиться висновок, що позасудові органи, які доповнюють судове переслідування, відіграють важливу роль у запобіганні і притягненні винних осіб до кримінальної відповідальності. При цьому вони не стільки спрямовані на притягнення до кримінальної відповідальності конкретних осіб, скільки сприяють засудженню самої системи влади та управління, що сприяла або наказувала вчиняти подібні дії. Досить часто наслідком їх діяльності є створення спеціальних судових органів, або передача матеріалів розслідування до національних чи міжнародних органів правосуддя.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що виявляється у комплексному дослідженні інституту кримінальної відповідальності фізичних осіб за порушення норм МГП. Головними теоретичними і практичними результатами роботи є такі висновки:

1. Інститут кримінальної відповідальності фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права почав розвиватися досить давно, паралельно із самим МГП та встановленням міжнародного кримінального правосуддя. В той же час він став самостійним лише в другій половині ХХ ст. Виокремлюється три етапи еволюції вказаного інституту: 1) зародження на доктринальному рівні; 2) спроби втілити в життя на національному та міжнародному рівні; 3) остаточне закріплення через діяльність Трибуналів для колишньої Югославії, Руанди та Міжнародного кримінального суду.

2. Відповідальність фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права – це визначена нормами міжнародного права специфічна форма реалізації повноважень міжнародного співтовариства у сфері правосуддя щодо комбатантів та прирівняних до них осіб, обвинувачуваних у порушенні норм гуманітарного права, яка встановлює юридичний обов'язок винних вимушено зазнати осуду, а також передбачених нормами міжнародного права обмежень особистого, майнового або іншого характеру, визначених обвинувальним вироком, які покладаються на винного органами міжнародної кримінальної юстиції чи окремої держави.

3. Особливості відповідальності за порушення норм гуманітарного права: відповідальність настає в результаті порушення норм міжнародного гуманітарного права; таке порушення може мати місце лише під час збройного конфлікту; суб'єктом злочину завжди виступає комбатант.

4. Підставою цього виду відповідальності є вчинення воєнного злочину. Воєнним злочином вважається міжнародний злочин, що вчиняється комбатантом під час збройного конфлікту, полягає у масовому і серйозному порушенні норм міжнародного гуманітарного права та посягає на підзахисних осіб та їх права.

5. На сьогоднішній час можна виділити чотири ознаки воєнних злочинів, а саме: вчинення дій, що вважаються серйозними порушеннями норм міжнародного гуманітарного права; об'єктом посягання є підзахисні особи (особи, що знаходяться під захистом), та їх права; такі дії вчиняються комбатантами або особами, які можуть віддавати їм накази; такі дії вчиняються під час збройного конфлікту, і є з ним пов'язаними.

6. На сьогоднішній день можна виділити близько ста складів злочинів, які вважаються воєнними. Найбільший їх перелік міститься у Римському Статуті Міжнародного Кримінального Суду. Цим документом введено досить велику кількість нових злочинів, в основному шляхом криміналізації окремих видів діянь, вчинених під час збройного конфлікту неміжнародного характеру. В той же час даний перелік не є вичерпним.

7. Статут Міжнародного Кримінального Суду є першим документом, який передбачив не тільки можливість фізичної особи нести відповідальність за порушення норм гуманітарного права під час неміжнародних збройних конфліктів, але й чітко визначив перелік дій, які вважаються злочинами.

8. Кримінальну відповідальність за порушення норм міжнародного права може нести лише індивід – фізична особа. Інші суб'єкти, як держава чи міжнародна організація не є суб'єктами цього виду відповідальності. Вони можуть нести особливий вид відповідальності – міжнародно-правову. Що ж стосується юридичних осіб, передусім громадських організацій та політичних партій, то вони також не є суб'єктами кримінальної відповідальності. В окремих випадках, коли судом буде визнано злочинний характер такої організації та її причетність до вчинення воєнних злочинів, участь у таких організаціях вважатиметеса злочином. Проте, в цьому випадку, кримінальну відповідальність несе її учасник як окрема фізична особа.

9. Суб'єктом кримінальної відповідальності за порушення норм МГП може бути не будь-яка фізична особа, а лише та, яка відповідає певним умовам. По-перше, така особа має досягти певного віку. Для того, щоб відповідати перед органами міжнародного правосуддя, необхідно, щоб така особа на момент вчинення злочину досягнула 18 років. По-друге, така особа повинна бути комбатантом, тобто відноситися до збройних сил, партизанів, населення

що стихійно береться за зброю при наближенні ворога (в окремих випадках працівником міліції та подібних формувань).

10. На сьогоднішній момент в міжнародному праві чітко сформувалася норма, згідно якої особа несе відповідальність за дачу та виконання незаконних наказів.

11. Суттєвою перешкодою в притягнення винних осіб до відповідальності за порушення норм МГП є наявність імунитетів у вищих посадових осіб. Ця обставина робить можливим їх переслідування лише органами міжнародного кримінального правосуддя, тоді як національні суди повною мірою визнають імунітети таких осіб.

12. Інституційний механізм запобігання порушень міжнародного гуманітарного права складають як судові, так і несудові органи. Метою перших є покарати винних, в той час як другі більше спрямовані на встановлення істини, примиренні сторін та відшкодування заподіяної шкоди.

13. Судові органи запобігання порушенням МГП за їх юридичною природою слід розділити на три групи: МКС, Міжнародні трибунали *ad hoc*, та змішані та інтернаціоналізовані суди та трибунали. Кожен із зазначених органів виконує свою роль у системі запобігання порушенням МГП, однак їх створення не вирішує проблему воєнних злочинів. Їх метою є не заміна національної системи правосуддя, а її доповнення у випадках, коли вона діє менш ефективно.

14. Особлива роль в інституційному механізмі запобігання та притягнення до кримінальної відповідальності фізичних осіб за порушення норм МГП займає Міжнародний Кримінальний Суд. При його створенні було враховано всю існуючу практику розвитку інституту кримінальної відповідальності фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права. Він має ряд ознак, які виділяють його серед інших органів міжнародного кримінального правосуддя, зокрема: він є єдиним постійно діючим органом; він створений на підставі міжнародної угоди; володіє компліментарною юрисдикцією; може судити вищих посадових осіб держав тощо.

15. Міжнародні кримінальні трибунали *ad hoc* для колишньої Югославії та Руанді мали суттєвий вплив на розвиток інституту кримінальної відповідальності осіб за порушення норм МГП. Вони узагальнили усю попередню практику у цій сфері інших судових органів. Фактично їхня практика створила інститут індивідуальної відповідальності фізичних осіб за порушення норм МГП таким, яким він є зараз, суттєво розвинувши своїми тлумаченнями та розширивши та уточнивши межі відповідальності індивідів. З цією метою Трибунали: чітко дали визначення основних злочинів та встановили їх основні елементи, об'єктивну та суб'єктивну сторони; провели розмежування між основними формами відповідальності розробивши концепцію спільних злочинів (яка була використана при розробці статуту

МКС), визначили територіальні та часові межі вчинення воєнних злочинів тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Колотуха І. О. Еволюція інституту кримінальної відповідальності у міжнародному гуманітарному праві / І. О. Колотуха // Вісник Львівського національного університету. – Сер. «Міжнародні відносини». – 2006. – Вип. 16. – С. 124-128.
2. Колотуха І. О. Заборона агресії як серйозного порушення у міжнародному гуманітарному праві / І. О. Колотуха // Вісник Львівського національного університету. – Сер. «Міжнародні відносини». – 2006. – Вип. 17. – С. 141-145.
3. Колотуха І. О. Насилля над жінкою – невід’ємний елемент збройного конфлікту? / І. О. Колотуха // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2007. – № 7. – С. 344-346.
4. Колотуха І. О. Значення Нюрнберзького трибуналу для розвитку міжнародного кримінального судочинства / І. О. Колотуха // Вісник Львівського національного університету. – Сер. «Міжнародні відносини». – 2007. – Вип. 22. – С. 145-155.
5. Колотуха І. О. Ідентифікація злочинів проти людяності у міжнародному праві / І. О. Колотуха // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2008. – № 9. – С. 392-395.
6. Колотуха І. О. Бездіяльність військової влади (деякі аспекти відповідальності командирів у міжнародному та внутрішньодержавному праві) / І. О. Колотуха // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2008. – № 10. – С. 273-276.
7. Колотуха І. О. До питання правосуб’єктності фізичних осіб у міжнародному кримінальному праві / І. О. Колотуха // Наука і вища освіта : тези доповідей учасників XV Міжнародної наукової конференції молодих науковців. Запоріжжя, 17-18 травня 2007 р. – Запоріжжя : Гуманітарний університет «ЗІДМУ», 2007. – С. 266-267.
8. Колотуха І. О. Злочини проти людяності – окрема категорія злочинів в міжнародному праві / І. О. Колотуха // Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку : зб. тез наукових доповідей III міжнародної конференції аспірантів, студентів та здобувачів. Луцьк, 23-24 березня 2007 р. – Луцьк : Волинський державний університет, 2007. – С. 30-31.
9. Колотуха І. О. Згвалтування під час збройного конфлікту – воєнний злочин чи геноцид? / І. О. Колотуха // Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наукових статей за матеріалами IV Міжнародної

науково практичної конференції. Луцьк, 1-2 червня 2007 р. – Луцьк : Волинський державний університет, 2007. – С. 231-233.

АНОТАЦІЯ

Колотуха І. О. Кримінальна відповідальність фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. Одеська національна юридична академія, Одеса, 2010.

Дисертація присвячена аналізу інституту кримінальної відповідальності фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права. Розглянуто історичний розвиток інституту кримінальної відповідальності фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права. Виділено основні етапи його еволюції від зародження на доктринальному рівні до втілення в життя на національному та міжнародному рівні і до остаточного закріплення через діяльність міжнародних кримінальних трибуналів та судів.

На основі аналізу чинних договірних та звичаєвих норм міжнародного права дається перелік складів воєнних злочинів, встановлюються основні ознаки воєнних злочинів за міжнародним гуманітарним правом, проводиться їхня диференціація від злочинів проти людяності та геноциду.

Досліджуються питання міжнародної правосуб'єктності фізичної особи як суб'єкта відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права. Окремо вивчене питання правового регулювання відповідальності за віддання та виконання незаконного наказу. Аналізуються основні імунітети вищих посадових осіб і їх кримінальне переслідування.

Особливу увагу приділено дослідженню ролі інституційного механізму в притягненні фізичних осіб до кримінальної відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права. Досліджується ефективність міжнародних судових установ та змішаних судів та трибуналів у притягненні винних осіб до кримінальної відповідальності за вчинення воєнного злочину. Висвітлено роль, яку відіграють органи, що доповнюють судове переслідування, у разі відкриття міжнародними судами провадження щодо осіб, які вчинили воєнні злочини.

Ключові слова: міжнародний злочин, воєнний злочин, кримінальна відповідальність фізичних осіб, міжнародне гуманітарне право, доктрина міжнародного права, закони та звичаї війни, Міжнародний Кримінальний Суд, Міжнародні кримінальні трибунали ad hoc.

АННОТАЦИЯ

Колотуха И. А. Уголовная ответственность физических лиц за нарушение норм международного гуманитарного права. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.11 - международное право. Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2010.

Диссертация посвящена анализу института уголовной ответственности физических лиц за нарушение норм международного гуманитарного права. В работе дается общая характеристика института уголовной ответственности физических лиц за нарушение норм международного права.

Рассматривается исторический процесс развития указанного института и выделено основные этапы его эволюции от зарождения на доктринальном уровне до внедрения в жизнь на национальном и международном уровне и до окончательного закрепления через деятельность международных уголовных трибуналов и судов. На основании анализа действующих договорных и обычных норм международного права дается перечень составов военных преступлений за международным гуманитарным правом, проводится их дифференциация от преступлений против человечества и геноцида.

Изучаются вопросы международной правосубъектности физического лица, как субъекта ответственности за нарушение норм международного гуманитарного права. Отдельно рассматриваются вопросы о правовом регулировании ответственности за дачу и исполнение преступного приказа. Анализируются основные иммунитеты высших должностных лиц и их уголовное преследование.

Особое внимание уделено исследованию роли институционального механизма в привлечении физических лиц к уголовной ответственности за нарушение норм международного гуманитарного права. Исследуется вопрос эффективности международных судебных учреждений и смешанных трибуналов в вопросе привлечения виновных лиц к уголовной ответственности за совершение военного преступления. Также уделено внимание вопросу, какую роль играют органы, дополняющие судебное преследование, в случае открытия производства международными судами в отношении лиц, которые совершили военное преступление.

Ключевые слова: международное преступление, военное преступление, уголовная ответственность индивидов, международное гуманитарное право, доктрина международного права, законы и обычаи войны, Международный Уголовный Суд, Международные уголовные трибуналы ad hoc.

SUMMARY

Kolotuha I. O. Criminal Responsibility of Individuals for Violations of International Humanitarian Law. - Manuscript.

Thesis for obtaining a scientific degree of Candidate of Law by speciality 12.00.11. - International Law. – Odessa National Law Academy, Odessa, 2010.

The thesis is devoted to analysis of institute criminal liability of individuals for violations of international humanitarian law.

The historical development of the institute of criminal liability of individuals for violations of international humanitarian law is examined. The basic stages of its evolution from the origin of doctrinal level to implementation on the national and international level and to complete consolidation through the activities of international criminal tribunals and courts are marked out.

The list of war crimes is provided on the basis of the current treaty and customary international law; the basic characteristics of war crimes according to international humanitarian law are established; the war crimes are distinguished from crimes against humanity and genocide.

The problems of international personality of the individual as a subject of liability for violations of international humanitarian law is examined. Separately, the questions about regulation of liability for the commitment of the illegal order is studied. Basic immunities of senior officials and their prosecution are analyzed.

Particular attention is paid to studying the role of institutional mechanisms in bringing individuals to criminal liability for violations of international humanitarian law. The effectiveness of international judicial institutions, and mixed courts and tribunals in bringing guilty persons to criminal liability for committing war crimes is studied. The role played by authorities, supplementing the prosecution in the case of international court proceedings against persons committed war crimes is revealed.

Key words: international crime, war crime, individual criminal responsibility, international humanitarian law, doctrine of international law, laws and customs of war, International Criminal Court, International Criminal Tribunals ad hoc.